

Pieter M. Judson: The Habsburg Empire. A New History.

The Belknap Press of the Harvard University Press, Cambridge MA – London, 2016.
567 oldal.

Az újkori európai, különösen pedig a közép-európai történelmet hosszú évtizedeken át nemzeti nézőponton keresztül értelmezte a legtöbb történész: a hagyományos narratívák számára a legkedveltebb témákat a nemzet és a nemzetállam kialakulása, a nemzetek egymás közötti vetélkedése, a nemzeti többség és nemzeti kisebbség viszonya jelentette. A Habsburg Monarchia kontextusában ennek a felfogásnak az egyik korai példáját Jászi Oszkár jelentette, akinek az 1929-ben megjelent, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy* című műve az azóta eltelt majdnem kilenc évtizedben is az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáról szóló egyik legmarkánsabb magyarázati séma alapjául szolgál.¹ Jászi – és aztán gondolatmenetét követve számos más történész is – amellet érvelt, hogy a soknemzetiségű Habsburg Monarchia felbomlásra volt ítélve, mert nem volt, és nem is lehetett kompatibilis a 19. század végén, 20. század elején egyértelműen dominánssá váló államszervezeti formával, a nemzetállammal.

Az utóbbi években a nemzetközpontú történetírást egyre több kihívás érte. A két legfontosabb kritikát az úgynevezett birodalmi fordulat (*imperial turn*), illetve a nemzeti közömbösség (*national indifference*) koncepciója jelenti. A birodalmi fordulat során egyértelművé vált, hogy a soknemzetiségű birodalom és a nemzet nem egymással versenyző kategóriák, mert egyrészt a birodalmak magterületükön gyakran intenzív nemzetépítést folytattak, a birodalmi dinasztiák a nacionalisták eszköztárához hasonló, sőt gyakran kifejezetten nemzeti tartalmú eszközöket vetettek be legitimációjuk megerősítése érdekében, másrészt pedig a birodalmakon belüli nacionalisták gyakran éppen a birodalmi kereteket használták fel céljaik eléréséhez.² Ezzel párhuzamosan a részben éppen Pieter M. Judson által kidolgozott nemzeti közömbösség koncepciója a nemzeti mobilizáció határait, sőt általában a nemzeti identitás csekély jelentőségét tételezi fel azokban a szituációkban, amelyek során a nacionalista agitáció szembekerül a mindennapi valósággal, és amelyek során – a nemzeti aktivisták vágyaival ellentétben – gyakran a pragmatizmus győzött az elképzelt nemzeti választások helyett.³

Pieter M. Judson nagyszabású monográfiája ennek a két koncepciónak a segítségével azt az ambiciózus célt tűzi ki, hogy a Habsburg Monarchia utolsó másfél évszázadának történetét ne a hagyományos, nemzeti megközelítés

¹ Jászi Oszkár 1982: *A Habsburg-monarchia felbomlása*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

² Berger, Stefan – Miller, Alexei 2015: Introduction: Building Nations In and With Empires – A Reassessment. In: Berger, Stefan – Miller, Alexei (eds): *Nationalizing Empires*. Central European University Press, Budapest, 1–30.

³ Judson, Pieter M. 2006: *Guardians of the Nation: Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*. Harvard University Press, Cambridge MA. Elméleti összefoglaló: Zahra, Tara 2010: Imagined Non-Communities: National Indifference as a Category of Analysis. *Slavic Review* (69.) Spring. 93–119.

felől értelmezze, hanem egy új interpretációt nyújtson. Központi tézise, hogy a Habsburg Monarchia sikeresen integrálta különböző tartományait, mindenekelőtt természetesen az 1867 utáni Ciszlajtánia területét egy olyan államalakulatba, ami nemcsak többé-kevésbé jól működött, hanem az alattvalók/állampolgárok mindennapi életének részévé vált, és széles tömegek számára tette lehetővé az azonosulást, lojalitást.

A könyv Mária Terézia uralkodásától az első világháború utáni évekig terjed; fejezeteinek beosztása kronologikus, és nagyjából a hasonló munkákban megszokott rendet követi. Az első fejezet az előzményeket és Mária Terézia uralkodását tárgyalja, a második II. Józsefet és a napóleoni háborúk korát elemzi, míg a harmadik a bécsi kongresszustól az 1848-ig tartó időszakot mutatja be. Külön fejezetet kapnak az 1848-as forradalmak, majd pedig a neoabszolutizmus és a liberális útkeresés évei. A kiegyezés korának két fejezetét a háborúról szóló rész követi, végül a Habsburg Monarchia utódállamait tárgyaló epilógus zárja le a munkát. A fejezetek központi témáját a Habsburg Monarchia növekvő integrációjának intézményei, illetve az integráció módjának megtalálására tett kísérletek adják. Így például Judson komoly hangsúlyt fektet az 1811-ben az örökös tartományokban bevezetett polgári törvénykönyvre, ami az alattvalókból az állampolgárokká válás több évtizedig tartó folyamatának első, jogszabályban is megjelent aktusa volt, és amely a tartományi keretben működő rendiség helyett immár közvetlenül a Monarchia részévé tette az érintett lakosságot.

Judson egyik fő állítása, hogy „Ausztria” nagyjából a korszak többi európai államának útját járta be a hosszú 19. század során, azaz a jogilag és kulturálisan is sokszínű alattvalók sokaságából állampolgárokat teremtett. Judson szerint a Habsburg Monarchia lakosságának sokszínűsége, amely visszatérő motívuma az osztrák államépítés lehetetlenségét feltételező érveléseknek, legfeljebb mértékében és arányaiban, de nem minőségében tért el Európa többi, a nacionalista homogenizáció előtti társadalmától. Az „osztrák normalitás” másik példája Judson számára a Vormärz időszaka, ami számos értékelés szerint a metternichi uralom béklyójában szenvedő kor, amelynek kormányzata lehetetlenné tette a liberális középosztály önszerveződését. Judson ezzel szemben azt állítja, hogy a biedermeier díszletek mögött nem egy apolitikus középosztályt találunk, hanem egy, a nyugat-európai mintákat követő, sokszínű csoportot, ami éppen a politikát befolyásolni képes metódusokkal kísérletezik. Az „osztrák normalitás” legfontosabb bizonyítéka Judson számára az 1867 utáni időszak, amelynek során az – ekkor már valójában a ciszlajtán birodalomrészre korlátozódó – intézményépítés a korszak nyugat-európai államaihoz hasonló ütemben zajlott.

Az „osztrák normalitás” kérdésében a legkritikusabb pontot a nacionalizmus jelenti, és Judson könyve valójában egy heroikus kísérlet a Habsburg-történelem nem a nemzeteket középpontba állító megértésére. A dolog nehézségét jól mutatja, hogy a ciszlajtán politikai élet központi kérdése a dualizmus egész korszakában a nacionalizmus volt: 1893, azaz Eduard Taaffe bukása miniszterelnökként, és 1914, azaz a parlamentarizmus hadiállapot miatti felfüggesztése között az osztrák

parlament szinte egyáltalán nem tudott működni, mert a különböző nacionalista pártok alkotta koalíciók egyszerűen túl törékenyek voltak. Judson természetesen számot vet azzal, hogy a hosszú 19. század során a politika és a kultúra nyelve egyre inkább nacionalizálódott. A nacionalizmuskutatók utóbbi évtizedeinek jól kidolgozott magyarázataival összhangban Judson is úgy véli, hogy ez a folyamat nem már korábban létező nemzeti csoportok igényeire való reflexió volt, hanem éppen ellenkezőleg, a nacionalista politikának a leginkább a nyelvi különbségekre alapozott csoportképei jelentek meg és lettek kézzelfoghatóak széles tömegek számára. Arra is figyelmeztet azonban, hogy a nacionalista agitáció néhány kiemelt esemény (választás, népszámlálás) elmúltával komoly korlátokba ütközött, mert a társadalom széles rétegei számára nem a nacionalista logika határozta meg a mindennapi viselkedés mintáit. Judson szerint így valójában nem „nemzetiségi konfliktusról”, hanem „nacionalisták konfliktusáról” kell beszélni (angolul a különbség jobban kijön: *nationalities conflict* vs. *nationalists conflict*, 271).

Judson érvelésének kulcsa a késői dualizmus időszakában egyre jobban kiterjeszkedő állam. Körülbelül a 19. és a 20. század fordulóján az állam (beleértve ebbe a központi, a tartományi és a helyi apparátusokat) minden korábbinál több kompetenciát vont magához, és egyre szorosabb kapcsolatba került az állampolgárokkal. A sorkatonaság és a kötelező iskoláztatás mellett az állam által biztosított politikai és szociális jogok (például az általános és egyenlő férfi választójog és a társadalombiztosítás) Ausztriában megteremtették a magyarul nehezen visszadható *citizenship*-et, azaz a széles körű jogokat magában foglaló állampolgárságot. Ez pedig – és ez Judson érvelésének kulcspontja – nem nemzeti, hanem birodalmi (legalábbis ciszlajtán) keretben történt. Judson nem mulasztja el kiemelni, hogy 1907-ben, az első, a férfiak általános és egyenlő választójogán alapuló választások során két nem nacionalista párt, a szociáldemokraták és a katolikusok lettek az osztrák parlament legnagyobb erői. Márpedig mindkét párt az egész birodalmat (birodalomfelet) tekintette működési terepének, programjuk szociális, és nem nemzeti alapú volt, követeléseik teljesítését pedig elsősorban a birodalmi intézményektől várták. Ez pedig Judson szerint ékes bizonyítéka annak, hogy az állampolgárok milyen mélyen tudtak azonosulni a birodalommal.

Akárcsak a Habsburgok, Judson számára is Magyarország jelenti a legnehezebb diót, azaz az a tartomány, amely a legnagyobb területtel, népességgel, gazdasági alulfejlettsége ellenére is abszolút értékben a legnagyobb gazdasági erővel, és ami a legfontosabb, 1526-tól kezdve folyamatosan a legnagyobb fokú önkormányzattal bírt. Judson a könyv első fejezeteinek mindegyikében külön alfejezetet szentel Magyarországnak. Egyrészt nyilvánvalóvá teszi, hogy a neoabszolutizmus rövid periódusát leszámítva Magyarország volt a Habsburg Monarchia legkevésbé integrált része. Így például a Judson érvelésében fontos szerepet játszó osztrák polgári törvénykönyvet 1811-ben Magyarországon nem vezették be, ugyanakkor a Pragmatica Sanctio és a közös hadsereg révén Magyarország valamennyire nyilván bekerült a birodalmi integráció körébe. Judson érvelése azonban 1867-től inkohereussá válik. Az egész Osztrák–Magyar Monarchiára kiter-

jedő, az állampolgárok széles tömegeit érintő intézmény csak a közös hadsereg volt; minden más intézmény, amit a birodalmi integráció szempontjából Judson fontosnak tart, külön létezett Ausztriában és Magyarországon. Ráadásul Magyarországon az állam kiterjeszkedése ugyan szintén megtörtént, de mivel a politikai jogok a korszakban nem bővültek, ezért igencsak kétséges, hogy lehet-e magyarországi *citizenship*ről beszélni. Ebből pedig valójában az következik, hogy 1867 után csak Ausztriáról kellene a könyvnek szólnia. Helyenként Judson a birodalmat valójában csak a ciszlajtán tartományokkal azonosítja, máshol viszont Magyarország már ismét ott szerepel a birodalom részei között, és ez az ingadozás a dualizmust tárgyaló két, és a világháborút elemző egy fejezeten keresztül folyamatosan tetten érhető. Ami pedig még tovább bonyolítja a helyzetet: az első fejezetekkel ellentétben itt már nincsenek a magyar viszonyokat tisztázó alfejezetek. Az olvasó így nehezen tudja eldönteni, hogyan is kezelje Magyarország viszonyát a birodalmi integrációhoz. A magyar rész meggyőző erejét pedig tovább csökkenti, hogy Judson néhány, már egy ideje megcáfolt toposzra is hivatkozik. Bár ezek az érvelés lényegét valójában nem érintik, mégis bosszantó például a *Nemzeti dal*t a Nemzeti Múzeum lépcsőjén elszavaló Petőfi Sándor legendájával „valóságként” szembesülni.

Jászi nevezetes sémája szerint a Habsburg Monarchia centrifugális és centripetális erők dinamikája között létezett, amelyben a széttartó hatások ereje sokszorosan felülmúlta az összetartókat. Judson ezzel szemben nemcsak azt állítja, hogy az összetartozás másfél évszázad növekvő integrációja nyomán jóval erősebb volt, mint azt korábban feltételezték, hanem ezt az érvet azzal is kiegészíti, hogy a nacionalizmus összeegyeztethető volt a birodalmi intézményekkel. Az „oszt-rák normalitás” mellett ugyanis úgy véli, hogy Ausztria valóban egyedülálló volt a nacionalizmus intézményes menedzselésében, amennyiben a nemzetállami modell helyett föderációként működött. Sőt, az első világháború előtti években a morvaországi, bukovinai és galíciai kompromisszumokkal egy olyan modell irányába indult el, ami Judson szerint innovatív módon tette volna lehetővé a nacionalizmus és a birodalom hosszú távú, immár stabil szimbiózisát.

Jásziéval ellentétben tehát a judsoni Ausztria egyáltalán nem egy halálra ítélt, elavult konstrukció. A Habsburg Monarchia bukása Judson szerint egyértelműen az első világháború miatt következett be. Pontosabban arról van szó, hogy a háború alatt az állam olyan mennyiségű kompetenciát vont magához (élelmiszer-elosztás, fűtőanyag-elosztás, lakhatási kérdések stb.), amit békeidőben sem lett volna képes menedzselni, és ezt ráadásul 1914 és 1916 között valójában egy katonai diktatúra keretén belül tette (ellentétben a parlamenti formákat a háború alatt végig megőrző Franciaországgal és Nagy-Britanniával). Ez pedig ahhoz vezetett, hogy az állam hitelessége, a birodalmi intézményekbe vetett hit a háborús nélkülözések, majd pedig a katonai kudarckok folytán összeomlott, és hirtelen sokkal vonzóbbak lettek a Habsburg Monarchiával szembenálló politikai és társadalmi alternatívák.

Judson könyve egyértelműen jól illeszkedik az utóbbi évek kutatási irányába, ami a nacionalizmusnak a korábbihoz képest korlátozottabb társadalmi és politikai jelentőséget tulajdonít. Munkája saját bevallása szerint is nem egy minden területre kiterjedő, átfogó Ausztria-történet, hanem egy hosszúra nyúlt érv (545), amellyel a korábbi narratívákat szerette volna megcáfolni. Judson narratívája természetesen több ponton is támadható: Magyarország gyengén vagy egyáltalán nem illeszkedik bele a képbe, a politikai válságok jelentősége pedig valójában a kutató által választott nézőponton múlik, ezek „objektív” súlyát megmérni természetesen nem lehet. Ami biztos, hogy a könyvet az osztrák és a Habsburg Monarchiával foglalkozó nemzetközi tudományosság szinte kitörő örömmel fogadta, és eddigi fogadtatásába a méltatás mellett alig keveredett más hang, azaz a következő időszak meghatározó munkájáról van szó. Hogy Judson narratívája bír-e majd olyan hosszú távú hatással, mint Jászié, az persze a jövő kérdése. Az viszont biztos, hogy a judsoni kérdésfeltevések innovatívák és provokatívák, így a könyv annak ellenére kötelező olvasmány az újkori magyar történelmet megérteni kívánó történész számára is, hogy a legkérdésesebb részei éppen a Magyar Királyságot tárgyaló gondolatmenetek.

Varga Bálint